

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15+347.4

В. В. Петлеванна

аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

М. Матушак

студентка 4 курсу денної форми навчання, спеціальність «Правознавство»
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
економіко-правовий факультет
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ДОГОВОРУ ЯК ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ В УКРАЇНІ

Стаття містить дослідження історичних аспектів становлення договору як правового інституту в Україні.

Ключові слова: договір, правовий інститут, історичні аспекти.

В умовах побудови в Україні правової держави та громадянського суспільства істотно зростає роль цивільно-правових договорів, що ґрунтуються на горизонтальних зв'язках між членами суспільства. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у проведенні наукового дослідження інституту договору.

Як відомо, з'ясування сутності будь-якого правового явища вимагає ретельного вивчення історичних аспектів становлення відповідного правового інституту, що і є предметом даного дослідження.

Окреслене питання тією чи іншою мірою вивчалось багатьма вченими-правознавцями, проте їх дослідження не носили спеціального історико-правового характеру, а здійснювались в рамках інших питань для ілюстрації вірності зроблених висновків (наприклад: С. М. Бервено — в контексті загальних проблем договірної права; С. О. Погрібний — в контексті принципів договірної права; Т. В. Боднар — в рамках проблеми виконання договірних зобов'язань).

Наявність договірних відносин простежується ще з давніх часів. Норми стародавніх джерел, які дійшли до наших часів, регулювали не один різновид договорів. Зазначимо, що до таких відносять «Руську Правду» 1054 року. Слід вказати на важливість цього документу, оскільки він закріплював механізм цивільно-правового регулювання договірних відносин того часу.

Дослідження, проведені нами, вказують на прогалину в нормотворчій діяльності в XII–XIV ст. У цей період давньоруські землі перебували під монголо-татарською навалою. Важливо відзначити, що події, які відбувались на землях Русі, більшість істориків відносять до таких, що призвели до гальмування політичного, економічного та культурного розвитку. На нашу думку, саме це могло стати причиною відсутності нормативно-правових актів цього періоду, які б регулювали договірні відносини.

У XIV–XV ст. була прийнята «Псковська судна грамота» — зібрання законів, яке містило норми цивільного та кримінального права. Більше половини її статей було присвячено цивільному праву, зокрема нормам, що регулювали право власності та відносини, пов'язані з договорами.

Новим етапом стала поява кодифікованих актів. У XVI ст. був виданий Статут Великого Князівства Литовського — кодекс, який видавався у трьох основних редакціях — 1529 р., 1566 р., 1588 р., які відомі як Литовські статuti. Статут Великого Князівства Литовського містив основні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального і процесуального права князівства, норми римського, руського, польського і німецького кодифікованого звичаєвого права. У Литовських статутах були розділи, присвячені регулюванню договірних відносин.

Наступними нормативно-правовими актами є «Права, за якими судиться малоросійський народ», 1743 р. — збірка норм феодално-кріпосницького права першої половини XVIII століття, що діяли на Лівобережній Україні, та «Зібрання малоросійських прав», 1807 року. При їх аналізі можна вказати на норми, що регулювали деякі цивільно-правові відносини, в тому числі й договірні.

У Лівобережній Україні дію Литовських статутів було припинено і замінено Зводом законів Російської імперії 1832 р., який містив ряд норм, присвячених інституту договору.

XX–XXI ст. характеризується прийняттям цивільних кодексів, які закріплювали норми для врегулювання цивільних відносин. Зокрема це — Цивільний кодекс УРСР 1922 р., Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р., Цивільний кодекс УРСР 1963 р., Основи цивільного законодавства Союзу РСР і республік 1991 р., Цивільний кодекс України 2003 р., які й стали об'єктом нашого вивчення. Важливо те, що аналіз цих нормативно-правових актів дає нам можливість виявити особливості інституту договору як правового явища.

Досліджуючи історичний аспект регулювання договірних відносин, ми ставимо завдання виявити структурні особливості перших актів та їх юридичну направленість, характер та специфічні риси регулювання договірних відносин. Завдяки використанню історичного матеріалу мають стати зрозумілими певні тенденції в розвитку досліджуваних конструкцій, що означає можливість більш глибоко та повно зрозуміти і висвітлити проблеми, що становлять предмет дослідження.

Уже в «Правді» Ярослава Мудрого згадувалися зобов'язання, які пов'язані із здійсненням права приватної власності та його охороною. Вона регламентувала як зобов'язання із заподіяння шкоди, так і зобов'язання із

договорів. У першому випадку передбачалось повне відшкодування вартості. Так, якщо хто-небудь зламав спис або щит, то зобов'язаний був відшкодувати вартість зіпсованої речі; закуп, який згубив коня свого господаря або не замкнув у дворі, внаслідок чого кінь був украдений, зобов'язаний сплатити господарю вартість цього коня [6, с. 59–60].

Необхідно зазначити, що «Руська Правда» — це документ, який регулював цілий ряд суспільних відносин. Аналізуючи текст, ми можемо зробити висновок, що вона містила переважну більшість норм кримінального та адміністративного права. Проте «Руська Правда» регулювала і договірні відносини (купівля, позика, поклажа), а також встановлювався обов'язок відшкодувати завдану шкоду. У разі продажу чужої речі договір вважався недійсним.

«Руська Правда» — велична і важлива пам'ятка права давньоруської держави. Місце і час її створення в науці є дискусійним питанням. Не дійшов до нас збірник законів, але збереглись більше сотні різних списків «Руської Правди», які С. В. Юшков, дослідник пам'ятки, поділяє на шість редакцій, що розташовуються за хронологічним принципом. Нас цікавлять Академічний список, який відноситься до Короткої редакції, і Троїцький список, що відноситься до Пространної редакції. Норми «Руської Правди» вказують на систему договорів того часу. Отже, купівля-продаж (ст.ст. 37, 38 Троїцького списку); позика (види позики — ст. 48, 50, 56, рези — ст. 50); поклажа (ст. 49); особистий найм (ст. 110); підряд (ст. 43 Академічного списку, ст. 96, 97 Троїцького списку); перевезення (ст. 54); комісія (ст. 55) [7, с. 19]. Загальнопоширений договір купівлі-продажу регулювався ст. 37: «О татбе. Паки ли будеть что татебно купил в торгу, или конь, или порт, или скотину, то выведеть свободна мужа два или мытника; аже начнеть не знати у кого купил, то или по немь тем видоком на роту, а истьцю свое лице взяти; а что с нимь погибло, а того ему желети, а оному желети своих кун, зане не знаеть у кого купив; познаеть ли на долзе у кого купил, то свое куны возметь, и сему платити, что у него будеть погибло, а князю продажу» [7, с. 27]. Стаття 43 Академічного списку про договір підряду: «А се урок мостьников: аще помостивше мост, взятти от дела ногата, а от городници ногата; аще же будеть ветхаго моста подтвердити неколико доск, или 3, или 4, или 5, то тое же» [7, с. 23]. Про договір позики ст. 56: «Аже закуп бежить от господы, то обель; идеть ли искат (и) кун, а явлено ходить, или ко князю, или к судиям бежить обиды деля своего господина, то про то не работять его, но дати ему правду» [7, с. 29]. Таким чином, можна вказати, що «Руська Правда» мала риси цивільного права. Вона захищала приватну власність, регламентувала порядок її передачі в спадщину і містила норми, які регулювали договірні відносини.

«Псковська судна грамота» (1397–1467 рр.) — старовинна пам'ятка права періоду феодалної роздробленості. Даний документ виступає як регіональний, однак є свідчення, що його норми використовувались і за межами псковської землі, на інших руських територіях.

Як і «Руська Правда», «Псковська судна грамота» не дійшла до нас в повному обсязі, але має два списки більш пізнього походження — Ворон-

цовський і Синодальний. При аналізі тексту «Псковської судної грамоти» можна виявити норми, які вказують на процедуру цивільно-правового регулювання договірних відносин того періоду. Зокрема можна виділити порядок укладення — усний (ст. 51), дошка (ст. 30, 38), запис (ст. 14, 73) [7, с. 38]. Усний порядок укладення — ст. 51: «А коли изорник кмет запирается у государя покруты, а молвит так: у тебя есми на селе живал, а тебе есми не виноват, ино на то государю тому поставит люди сторонние чело-веки 4 и (ли) 5, а тым людем сказати как прямо пред Богом, как чисто на селе седел, ино государю правда давши взять свое, или озорнику верит, то воля государева. А толко государь не поставит людей на то, что изорник на селе седел, ино тот человек покруты своей не доискался» [7, с. 45]. Порядок укладення договору у вигляді дошки ст. 30: «А кто имеет дават серебро в заим, ино дати дати до рубля без заклада и без записи, а болши рубли не давати без заклада и без записи. А кто имеет... ти ссуда серебра по доскам без заклада боле рубло, ино того доска повинити, а того права, на ком сочат» [7, с. 43]. На порядок укладення у вигляді запису вказують ст.ст. 14, 73. Зокрема, ст. 73: «А которому человеку на ком будет имания по записи, до и гостинец будет писан на записи, а приедит зарок, ино ему явит господе о своем гостинце, ино и по зароки ему взять свои гостинець; а толко не явит зарок господе, гостиница ино ему не взять по зароке» [7, с. 47]. Про види договорів свідчать такі статті: купівля-продаж — ст. 46, 47, 118; міна — ст. 114; позика — ст. 30; позичка — ст. 14, 45; поклажа — ст. 16–19, 45 та інші види. Наприклад: позичка, поклажа — ст. 45: «А кто имеет сочит торговли, или поруки, или зблюдения или сьсудиа, или выморшини безимьянно, ино той не доискался» [7, с. 44]; купівля-продаж — ст. 47: «А кто што купил на чужей земли или на городе, или найдеть где, а кто поимается толко, ино тот судить как в торгу» [7, с. 45]; міна — ст. 114: «А кто с ким на пьяни менится чим, или что купит, а потом проспятся и одному исцу не любо будет, ино им разменится, а в том целованиа нет, ни присужати» [7, с. 51] та інші. На підставі викладеного можна зазначити, що «Псковська судна грамота» — це джерело законів XIV–XV ст., яке відображало більш високий рівень розвитку договірних відносин.

У XVI ст. були видані три Литовські статuti (1529 р., 1566 р., 1588 р.).

Статутом Великого Князівства Литовського 1529 р., розділом десятим «Об имениях, которые обременены долгами, и о залоге» регулювались питання щодо маєтків, обтяжених боргами, та про запоруку. Він містить десять статей: ст. 1 «Если бы кто-нибудь купил обремененное долгами имение, а кредитор молчал бы десять лет»; ст. 2 «Если бы кто-нибудь взял чужое имение, обремененное долгами, в счет причитающегося ему долга»; ст. 4 «Если залогодержатель какою-нибудь отданную ему в залог вещь заложит у другого за большую сумму» і т. д. Повний зміст ст. 7 представлено так: «Если бы залогодержатель вызвал в суд залогодателя: если бы кто-нибудь возбудил дело по поводу какого-нибудь ненаследственного имущества, т.е. по поводу долга или заложенной движимой вещи, а залогодатель, вызванный, чтобы выкупил свои заложенные вещи, не явился в первый, во второй и в третий срок, то он теряет свою вещь. А залогодержатель

будет вправе распорядиться этими заложенными вещами по своему усмотрению» [4, с. 47–48].

Другий (Волинський) Статут Великого Князівства Литовського був прийнятий у 1566 р. Розділ сьомий регулював відносини, пов'язані з записами і продажами, відповідно й називався «О записех и продажах». Він складається з 26 артикулів. Наприклад: арт. 4 «О вольности продати третью часть на вечность: участвуем, хто бы хотел именья свое отчизное продати на вечность; тогда только третью часть именья отчизного вольно ему на вечность продати, а две части того ж именья в суме зоставити. А ведьже не маеть большеи на тые две части именья отчизного братии, только так яко бы сума не превышала на уфалу и постановене наше, яко вышей в разделе о судьях ест написано; а где бы больш на тые две части пенезей дано, тогда дети яко близкие не будут повинни больш платити, только шацунком потому яко вышей описано, а што будет превышать, то оному, хто вышей дал, маеть згинути» [4, с. 110]. Артикул 26 «О позычках купецких: теж купцы мещане жидове не шляхта реистрами, окром записанья до книг або церокграфов, долгов никоторых доходити не могут. А ведьже хто бы хотел до листов печати прикладати, тогда до всяких листов на заочную просьбу ани теж написанье листов на заочную просьбу печати прикладаны быти не мають, кром устное и очевистое прозбы, маючи певную ведомость, што на тых листех записных будеть написано» [4, с. 114].

У Статуті Великого Князівства Литовського 1588 року зберігається розділ сьомий «О записех и продажах», який містився у Другому (Волинському) Статуті Великого Князівства Литовського 1566 р., але зміст його був значно змінений. Зокрема у Литовському Статуті 1566 року було 26 артикулів, а в Литовському Статуті 1588 року — 31 артикул. Наприклад, арт. 12: «Каждая застава и долъг позычоный давности мети не мають: хочем теж мети и уставуем, абы каждая застава и долъг позычоный давности земъское не мели. И вольно будеть всякому дедичу, отъложившы суму пенезей, передправом на заставу дедичьства своего дойти, так за правом своим приржоным и яко кольвек набытым. Тыи же способом всякому стану долъгов своих позычоных за описами водле сего статуту справеными на истьцу и потомъкох его доходити вольно будеть, хитя бы и через давность земъскую не упоминалься» [4, с. 245]. Артикул 29: «Хто бы коня або вола заставил без року: теж естли бы хто кому заставил коня або вола без року и на рок, а в том часе, поколь оное заставы не окупить, тот конь або вол здохнет без прычины ображенья, ижъбы, робечы им, не поръвал и не забил або голодом его не уморил, тогда такового коня або вола платити не повинен, толко скуру указати и отдати ему маеть. А тот, взявъшы скуру, повинен будеть только половицу тых пенезей позычоных стороне своей отдати» [4, с. 250].

Слід зазначити, що Литовський статут 1588 року позбавив селян права користуватися повними правами власності на землю, яку вони обробляли, що значно ущемляло їхні права, адже панівною формою землеволодіння була «вотчина», яка давала право передавати землю у спадщину, та «помістя», тобто умовне надання в тимчасове володіння без права диспозиції.

Ще одним не менш важливим джерелом є «Права, за якими судиться малоросійський народ», 1743 р. У главі 14 «Про продаж, купівлю, викуп, дари та про диспонування, тобто про розпорядки іншим чином маєтками та про різні записи» маєтки поділялися на нерухомі та рухомі; на ті, що одержані у спадок, або набуті власним промыслом. Нерухомим маєтком вважалися: села, фільварки, хутори, ниви, ліси, поля, луки, будинки, кам'яні будівлі та ін. Розпорядження рухомими або нерухомими маєтками могло здійснюватися шляхом продажу, купівлі, викупу, дарування. Ці договори мали бути записані «в уряді». Цікавим є запис у п. 1 арт. 16: «Обіцяння, на словах чи із жарту або в п'яному виді вчинені, нікого не зобов'язують передати обіцяний дар». У Главі 15 «Про маєтки і речі, які передаються в найм або у відкуп» міститься чимало норм, які відтворені у сучасному українському законодавстві: щодо утримання найнятого майна, щодо ризику випадкової загибелі речі, щодо збереження чинності договору у разі смерті наймодавця тощо. Глава 16 мала назву «Про борги, заклади, поруки, поклажу та про арешт». У ній цікаво було визначено обов'язок щодо форми договору позики: оскільки щодо боргів виникають різні спори та сумніви, особливо якщо на ці борги немає ні письмових, ні інших достовірних доказів, тому ніхто не може без позикового листа нікому грошей або чого іншого позичати ціною понад дванадцять «рублей» [2, с. 21–22].

У зарубіжних країнах також створювалися нормативно-правові акти. Так, у Франції закон від 21 березня 1804 року об'єднав всі 36 цивільних законодавчих актів в єдиний— «Цивільний кодекс французів» (Code Civil). У цьому нормативно-правовому акті також регулювалися договірні відносини. Титул III «Про договори або договірні зобов'язання взагалі» [1, с. 13].

Укладачем «Зібрання малоросійських прав» 1807 р. був Ф. І. Давидович, який зібрав правові норми, що були чинними на той час на Лівобережній та Правобережній Україні. Воно охоплювало 1377 параграфів (статей). «Зібрання малоросійських прав» 1807 р. складалося з трьох частин, викладених у 42 розділах. У першій частині містилися розділи про народження, стать, вік, фізичну і моральну здатність до укладення договорів, про шлюб, дітей, родину, опіку. Частина друга була присвячена дітям і правам, «через них набутим», договорам, наслідкам недозволених дій. У третій частині розділи мали такі назви: «Про дарчі записи»; «Про купівлю і продаж»; «Про позички і позику»; «Про перепродаж»; «Про договори, засновані на ризику»; «Про договори про передачу майна на зберігання»; «Про забезпечення»; «Про відібрання і протести», «Про договори між господарем і слугою» та інші [2, с. 23–24]. Учасниками договірних і недоговірних зобов'язань могли бути лише дієздатні особи. У Зібранні містилися усі класичні види договорів. Визначалася форма договорів: усна та письмова. «Зібрання малоросійських прав» серед пам'яток права України займає особливе місце, оскільки у ньому були систематизовані чинні на той час норми цивільного права. Цей нормативно-правовий акт можна вважати першим Цивільним кодексом України [2, с. 25].

У 1832 р. був виданий Звід законів Російської імперії в 15 томах, який охоплював діюче законодавство, систематизоване за галузями права. Цивільно-правові норми, які врегульовували право власності, зобов'язальне право, спадкування, сімейне право, переважно подавались в X томі Зводу.

Основний зміст зобов'язального права становили зобов'язання з договорів. Право регулювало загальні вимоги щодо змісту й форми договорів та його конкретних видів: купівлі-продажу, міни, постачання, наймання майна, особистого наймання, позики, доручення, підряду, страхування тощо. Визначалися засоби забезпечення виконання угод (завдаток, порука, неустойка, застава), норми відповідальності за порушення умов договору. Регулювалися зобов'язальні відносини власників майна й фінансів у різних видах товариств — повному, на вірі, компанії.

У Зводі вказувалось, що договір укладався за взаємною згодою сторін, предметом було майно або дії осіб. За спільною згодою сторони могли передбачити в договорі й інші умови, які не суперечили закону (умови строку, про неустойку і т. д.). За згодою сторін договори могли забезпечуватись: неустойкою, порукою, заставою рухомого та/або нерухомого майна [3, с. 213].

Пануючі погляди щодо регулювання договірних відносин були узагальнені та опубліковані кількома відомими цивілістами. На наш погляд, вони стали основою для подальшого теоретичного вивчення інституту договірних відносин.

Одним із найавторитетніших цивілістів того часу був Дмитро Іванович Мейер. Він характеризує договірні відносини наступним чином: договір — це угода волі двох або декількох осіб, яка породжує право на чужу дію та має майновий інтерес. Із даного визначення можна виділити наступні моменти: 1) угода волі двох або декількох осіб проявляється в тому, що одна сторона дає обіцянку вчинити певну дію, яка має майновий інтерес, а інша приймає обіцянку; 2) договір породжує право на чужу дію: однієї угоди двох або кількох осіб недостатньо для існування договору, а необхідно, щоб угода породжувала право на чужу дію; 3) дія іншої особи, яка є об'єктом даного договору, повинна мати юридичний інтерес; 4) дія іншої особи, яка є предметом угоди, повинна мати майновий характер [5, с. 203–205].

Досліджуючи договірні відносини в I половині ХХ ст., на основі теоретичних досліджень, можна виділити їх характерні ознаки, зокрема:

1. Договір базувався на угоді, яка супроводжується волею декількох сторін в даний момент часу. Під угодою слід розуміти взаємне пізнання цієї волі, засвоєння однією особою змісту волі другої. Воля повинна бути направлена на встановлення, зміну або припинення юридичних відносин.

2. Зміст волі контрагентів повинен відповідати встановленому правовому порядку, для уникнення неможливості виконання договору.

3. Угода сторін може зустрітись з моральною неможливістю, і ця обставина визнається, як перешкода для сили договору.

Слід відзначити, що безмежна свобода договору, яка виставлялася недавно як необхідна умова цивільного побуту і основний принцип законо-

давчої політики, останнім часом піддається сумніву під впливом суспільного інтересу. Закон встановлює положення не лише на випадок мовчання контрагентів, але і без можливості зміни їх за угодою (наприклад, у договорі особистого найму фабричних робітників). Більше того, закон змушує укладати договори за наявності відомих умов (у залізничному перевезенні, в операціях поклажі в товарних складах, у страхуванні). Увага до слабкої сторони заставляє законодавця останнім часом заперечувати юридичне значення за такими договорами, при укладенні яких один контрагент скористався не вигідним становищем іншого — його нуждою, недосвідченістю, легковажністю. Проте, державне втручання не може повністю усунути принцип свободи договору [12, с. 389].

Учений К. П. Победоносцев узагальнив пануючі наукові погляди щодо договірних відносин. На його думку, в угоді повинні бути дві волі, дві сторони, одна проти іншої — у ній потрібна участь декількох, принаймні двох осіб. Угода має бути повною, спільною, обопільною, причому обидві сторони повинні мати на увазі один і той же відомий предмет. Коли угода ще не здійснилася, або сторони вагаються, або одна сторона має на увазі не той або не зовсім той предмет, який має на увазі інша, — немає ще договору. Угода має бути свідомою, кожна сторона повинна знати, чого хоче: таємна думка, таємна мета, таємне бажання не може входити юридично до складу договору. Предметом угоди має бути юридичне відношення, що має інтерес, лише за цієї умови договір входить в сферу юридичних стосунків, набуває юридичного значення і обов'язкової сили. Коли декілька чоловік погоджуються допомагати один одному для досягнення успіху в мистецтві, в науці лише порадою, це ще не може назватися договором у власному сенсі. Це буде моральна, зазначається, а не юридична угода і матиме лише етичну, а не законну обов'язкову силу [9, с. 963–964].

У дореволюційній Росії цивільного кодексу не існувало. Спроби створити цивільне уложення розтяглися на багато років і залишалися безрезультатними. Тому ЦК РРФСР, подібно до Сімейного кодексу, став також першим російським Цивільним кодексом.

Цивільний кодекс Української РСР було введено в дію 1 лютого 1923 р. Постановою Центрального Виконавчого Комітету УРСР «Про введення в дію Цивільного Кодексу УРСР» від 16 грудня 1922 р. ЦК 1922 року діяв протягом чотирьох десятиліть, із наступними змінами. Було проголошено, що дія Цивільного кодексу поширюється на всю територію УРСР [2, с. 29].

Даний нормативно-правовий акт містив 435 статей і мав таку структуру: Загальна частина, Речові права та Зобов'язальне право. Договірні відносини регулювались в розділі «Зобов'язальні права». Так, наприклад, підрозділ II «Зобов'язання, що виникають із договорів»: у ст. 130 відзначається, що договір визнається укладеним, коли сторони виразили один одному — в належних випадках у формі, вказаній законом — згоду за всіма істотними пунктами [8, с. 166]. Підрозділ IV «Купівля-продаж», ст. 180: За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) зобов'язується передати майно у власність іншій стороні (покупцю), а

покупець зобов'язується прийняти це майно і сплатити встановлену ціну. Стаття 181: «Предметом купівлі-продажу може бути будь-яке майно, не вилучене із цивільного обороту» [8, с. 173].

Конституція СРСР 1936 року віднесла видання Цивільного кодексу, як і деяких інших, до компетенції Союзу, що було одним із проявів централізації радянської держави. Ідея прийняття єдиного Цивільного кодексу Союзу РСР не була реалізована. Натомість 8 грудня 1961 року Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про затвердження Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік», які були введені в дію 1 травня 1962 року. Верховним Радам союзних республік було доручено привести законодавство союзних республік у відповідність до Основ.

Основи цивільного законодавства містили 129 статей і мали VIII розділів. Третій розділ був присвячений зобов'язальному праву і включав тринадцять глав, які характеризували договірні відносини [2, с. 35]. На підставі Основ цивільного законодавства кожна союзна республіка мала прийняти свій Цивільний кодекс.

Робота по опрацюванню проектів цивільних кодексів союзних республік була сконцентрована в Москві. Був опрацьований спершу проект Цивільного кодексу РРФСР, який потім був уже вдруге «подарований» іншим союзним республікам.

Кінцеві варіанти проектів цивільних кодексів союзних республік знову подавалися у Москву. Всесоюзний науково-дослідний інститут радянського законодавства пильно стежив, щоб різниця між кодексами була мінімальною.

Цивільний кодекс Української РСР був затверджений Законом УРСР «Про затвердження Цивільного кодексу Української РСР» від 18 липня 1963 р. Кодекс набрав чинності 1 січня 1964 року. Цивільний кодекс УРСР відрізнявся від Цивільного кодексу РРФСР тим, що у нас довічне утримання було окремим договором, а у них — різновидом договору купівлі-продажу. Структура Цивільного кодексу УРСР повністю повторила структуру Основ, та інше і не могло бути. Усі статті Основ були перенесені до змісту кодексу. Різниця у кількості статей (129–572) певною мірою пояснювалася дробленням великих за обсягом статей Основ. Отже, наявність окремих цивільних кодексів союзних республік створювала лише своєрідний ідеологічно-правовий фасад, за яким була прихована майже повна їх змістова ідентичність [2, с. 37]. Наприклад, договір підряду (ст. 64): «За договором підряду підрядчик зобов'язується виконати на свій ризик певну роботу за завданням заказчика із його або своїх матеріалів, а заказник зобов'язується прийняти і оплатити виконану роботу» [8, с. 279].

Необхідність нової кодифікації цивільного законодавства виникла ще за часів існування СРСР. Це було пов'язано з реформуванням економічних відносин, переходом від директивної економіки до економіки ринкової.

31 грудня 1991 р. Верховна Рада Союзу РСР прийняла нові Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, які мали вступити в дію з 1 січня 1992 р., але 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України при-

йняла постанову про проголошення незалежності України. З цього часу на території України могли діяти виключно її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти республіканського законодавства. Отже, нові Основи вже не могли діяти на території України. Більш того, припиняли дію і старі Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, затверджені Верховною Радою Союзу РСР 8 грудня 1961 р. [10, с. 21].

У 2003 році був прийнятий Цивільний кодекс України, який суттєво відрізняється від попередніх. Наприклад, ст. 626 ЦК дає нам поняття договору: «Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [12, с. 206]. Відносини дарування регулюються ст. 717: «За договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність» [11, с. 238]. Діючий кодекс врегульовує низку питань, які не передбачались старими кодексами.

Характерні ознаки договору за чинним кодексом:

1. це дія, яка виражає єдність волі і волевиявлення сторін;
2. волевиявлення має характер домовленості сторін;
3. певна форма волевиявлення сторін;
4. відповідний порядок взаємного волевиявлення (домовленості);
5. установлення, зміна або припинення взаємних прав та обов'язків за домовленістю сторін.

Враховуючи викладене, можна відзначити, що договірні відносини — це одні з найдавніших суспільних відносин, інструменти регулювання яких простежуються ще в давніх джерелах.

До основних актів, що регулювали договірні відносини в різні історичні часи на території України, відносяться: «Руська Правда» 1054 р., «Псковська судна грамота», Литовські статuti (1529 р., 1566 р., 1588 р.), «Права, за якими судиться малоросійський народ», 1743 р., «Зібрання малоросійських прав» 1807 р., Звід законів Російської імперії, Цивільний кодекс УРСР 1922 р., Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р., Цивільний кодекс УРСР 1963 р., Основи цивільного законодавства Союзу РСР і республік 1991 р., Цивільний кодекс України 2003 р. Зміст будь-якого із цих актів може бути предметом подальшого самостійного наукового дослідження.

Проаналізувавши вищевказані першоджерела та наукову юридичну літературу ХХ–ХХІ ст., можна дійти висновку, що поступово створювалась та формувалась певна конструкція регулювання договірних відносин, які виникали між суб'єктами права.

Література

1. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран: Сборник нормативных актов: гражданские и торговые кодексы: Учеб. пособие / Под ред. В. К. Пучинского, М. И. Кулагина. — М.: Изд-во УДН, 1986. — 336 с.
2. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс: Підручник. — К.: Атіка, 2005. — 560 с.

3. Иванов В. М. Історія держави і права України: Навчальний посібник. — Ч. 1. — К.: МАУП, 2002. — 264 с.
4. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 / Уклад.: Ю. В. Білосусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. — К.: Права єдність, 2009. — 1168 с.
5. Мейер Д. И. Русское гражданское право: Чтение. — СПб., 1862. — 650 с.
6. Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навчальний посібник. — К.: Товариство «Знання», КОО, 1999. — 642 с.
7. Отечественное законодательство XI–XX веков: Пособие для семинаров. Часть I (XI–XX вв.) / Под ред. проф. О. И. Чистякова. — М.: Юристь, 1999. — 464 с.
8. Отечественное законодательство XI–XX веков: Пособие для семинаров. Часть II (XI–XX вв.) / Под ред. проф. О. И. Чистякова. — М.: Юристь, 2000. — 352 с.
9. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Т. 1–3. — СПб.: Синодальная типография, 1896. — 1368 с.
10. Цивільне право України: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / Ч. Н. Азімов, М. М. Сібільов, В. І. Борисова та ін.]; За ред. проф. Ч. Н. Азімова, доцентів С. Н. Приступи, В. М. Ігнатенка. — Ч. 1. — Харків: Право, 2000. — 368 с.
11. Цивільний кодекс України. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2011. — 424 с.
12. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права: в 2 т. Т. 1 / Г. Ф. Шершеневич. — М.: Статут, 2005. — 459 с.

В. В. Петлеванна

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

М. Матущак

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
экономико-правовой факультет
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ ДОГОВОРА КАК ПРАВОВОГО ИНСТИТУТА В УКРАИНЕ

Резюме

В статье исследован вопрос об исторических аспектах становления договора как правового института в Украине.

Ключевые слова: договор, правовой институт, исторические аспекты.

V. V. Petlevannaja

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

M. Matushjak

Odessa I. I. Mechnikov National University,
Faculty of Law and Economics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE HISTORICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT AND FOUNDATION
OF CONTRACT AS LEGAL INSTITUTION IN UKRAINE**

Summary

The article has been investigated the historical aspects of development and foundation of contract as legal institution in Ukraine.

Key words: contract, legal institution, historical aspects.